

dr hab. Tomasz Wiślicz, prof. IH PAN
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla PAN
Rynek Starego Miasta 29/31 00-272 Warszawa
twislicz@ihpan.edu.pl

Warszawa 7.01.2025 r.

Recenzja osiągnięć naukowych oraz aktywności naukowej dr Josefiny Rodriguez-Arribas

Poniższa recenzja została przygotowana w związku z postępowaniem habilitacyjnym, w ramach którego Rada Doskonałości Naukowej powołała mnie na recenzenta dorobku naukowego dr Josefiny Rodriguez-Arribas, ubiegającej się o stopień doktora habilitowanego. Recenzja składa się z następujących części: (1) Sylwetka naukowa habilitantki, (2) Ocena dorobku naukowego habilitantki po uzyskaniu stopnia doktora, (3) Ocena osiągnięcia naukowego pt. „Astronomia praktyczna oraz kultury materialne i tekstowe: ukryty wkład Żydów do średniowiecznej i wczesnonowożytnej astronomii”, (4) Ocena pozostałych form aktywności naukowej habilitantki, (5) Wniosek końcowy.

1. Sylwetka naukowa habilitantki

Dr Josefina Rodriguez-Arribas uzyskała stopień doktora w zakresie filologii hebrajskiej na Universidad Complutense w Madrycie w roku 2004. Jej profil badawczy (łącznie z jej późniejszymi studiami wyższymi i podyplomowymi) jest zdecydowanie filologiczny w zakresie języków: hebrajskiego, arabskiego, greckiego i łacińskiego. Oprócz tego posiada formalne wykształcenie w zakresie historii nauki średniowiecznej (Harvard

University) oraz muzealnictwa (British Museum). Przedmiotem jej zainteresowania naukowego jest przede wszystkim przednowoczesna astronomia i astrologia, zaś umiejętności filologiczne pozwalają jej na pracę ze średniowiecznymi rękopisami hebrajskimi. Jej badania wyszły od analizy terminologii technicznej w tych rękopisach, a z czasem rozszerzyły się w dwu kierunkach. Pierwszym z nich jest kodykologia i edytorstwo średniowiecznych hebrajskich tekstów technicznych, drugim zaś analiza technik i praktyk astronomicznych związanych z urządzeniami opisanymi w tych tekstach z wykorzystaniem obiektów materialnych, jak również schematów i opisów tych urządzeń w średniowiecznych i renesansowych tekstach arabskich, hebrajskich, łacińskich i hiszpańskich.

Prowadzenie badań w obu tych obszarach wymaga bardzo wyspecjalizowanej wiedzy i umiejętności oraz interdyscyplinarnego podejścia, jak również współdziałania z innymi specjalistami. Szeroka międzynarodowa współpraca naukowa habilitantki, udział w licznych projektach badawczych, granty i stypendia, jak również prestiżowe publikacje zdecydowanie wskazują na to, że jest uznaną i poważaną badaczką w zakresie swojej specjalności na skalę ponadeuropejską.

2. Ocena dorobku naukowego habilitantki po uzyskaniu stopnia doktora

Po uzyskaniu stopnia doktora habilitantka opublikowała jedną monografię naukową (*El cielo de Sefarad: Los judíos y los astros (siglos XII y XIV)*, Cordova 2011) oraz trzy obszerne (100-200 stron) monograficzne opracowania przednowoczesnych hebrajskich tekstów technicznych wraz z ich edycjami krytycznymi, które ukazały się jako artykuły w specjalistycznych czasopismach (*Aleph* 2020, *SCIAMVS* 2022 i *Suhayl* 2022), z czego dwie we

współpracy z innymi badaczami. Oprócz tego współredagowała dwa zbiory studiów (z czego jedno w dwóch wydaniach).

Ma na koncie także ponad 30 artykułów naukowych, zarówno w monografiach zbiorowych, jak i w czasopismach (m.in. w periodykach takich jak *Aleph – Historical Studies in Science and Judaism*, *Archives Internationales d'Histoire des Sciences*, *Journal for the History of Astronomy*, *Medieval Encounters* i *Révue des Études Juives*) oraz recenzji. Zdecydowana większość dorobku habilitantki opublikowanego po uzyskaniu stopnia doktora jest w języku angielskim z nielicznymi pozycjami po hiszpańsku i francusku.

Pod względem merytorycznym dorobek dr Josefiny Rodriguez-Arribas ogniskuje się wokół czterech zająbiających się tematów. Po pierwsze są to studia kodykologiczne i filologiczne traktatów hebrajskich wraz z ich edycjami krytycznymi. Po drugie – konstrukcja i wykorzystanie średniowiecznych i renesansowych astrolabiów. Po trzecie – średniowieczne żydowskie wróżbiarstwo i astrologia. Po czwarte zaś – obieg przednowoczesnej żydowskiej kultury naukowej i jej twórczy udział w kulturze intelektualnej Europy średniowiecznej i nowożytnej.

Ogółem można uznać dorobek habilitantki po uzyskaniu stopnia doktora za bardzo obszerny i merytorycznie zróżnicowany. Fundamentalne znaczenie mają jej edycje krytyczne; oryginalne i nowatorskie są jej prace łączące analizy tekstów technicznych na temat budowy astrolabiów z analizami ich materialności oraz praktyk ich wykorzystywania. Za poważne osiągnięcie należy uznać również jej starania o wprowadzenie przednowoczesnej kultury żydowskiej do historii nauki.

3. Ocena osiągnięcia naukowego pt. „Astronomia praktyczna oraz kultury materialne i tekstowe: ukryty wkład Żydów do średniowiecznej i wczesnonowożytnej astronomii”.

Przedstawione przez habilitantkę do oceny osiągnięcie naukowe stanowi cykl ośmiu artykułów z czasopism i rozdziałów monografii zbiorowych, opublikowanych (lub przyjętych do druku) w latach 2016-2024. Najogólniej można stwierdzić, że łączy je astrolabium jako narzędzie astronomiczne oraz żydowskie środowisko, w którym powstawały podstawowe teksty na jego temat, wykorzystane przez autorkę.

Najstarszy z artykułów, zatytułowany „Reading Astrolabes in Medieval Hebrew” jest swego rodzaju filologicznym i historycznym wstępem do dalej rozwijanej przez habilitantkę tematyki astrolabiów w przednowoczesnej nauce żydowskiej. Skupia się on na filologicznych aspektach opisów tego narzędzia w hebrajskim traktacie Abrahama ibn Ezry, głównego tłumacza XII-wiecznej nauki arabskiej na hebrajski. Opracowanie to pokazuje w jaki sposób wykuwał się język techniczny, umożliwiający opis astrolabium po hebrajsku, a zarazem wprowadzający to narzędzie do intelektualnej kultury żydowskiej również poza półwyspem iberyjskim, gdzie mogła ona korzystać z opisów arabskich.

Dwa artykuły poświęcone są traktatowi Jakuba al-Corsuno: „A Treatise on the Construction of Astrolabes by Jacob ben Abi Abraham Isaac Al-Corsuno (Barcelona, 1378): Edition, Translation and Commentary” (2018) oraz „A Newly Identified Manuscript on Astrolabes by Jacob al-Corsuno: A Possible Witness of Scientific Curricula in Sephardi Yeshivot?” (2024). Obydwa zawierają również krytyczną edycję traktatu al-Corsuno, przy czym nowszy z nich stanowi wersję skorygowaną dzięki zidentyfikowanemu przez autorkę manuskryptowi. Części analityczne obu artykułów są poświęcone natomiast

miejscu nauki o gwiazdach w życiu intelektualnym średniowiecznych Żydów. Autorka ukazuje w nich oryginalne i twórcze osiągnięcia żydowskiej astronomii późnośredniowiecznej i stawia uzasadnione pytanie o nauczanie tej nauki w iberyjskich jesziwach w XV wieku.

Podobną konstrukcję mają jeszcze cztery inne artykuły z przedstawionego do oceny cyklu: wszystkie one zawierają krytyczną edycję konkretnego tekstu z zakresu przednowoczesnej astronomii, a dokładniej – dotyczącego konstrukcji i użycia narzędzi typu astrolabium. Edycje poprzedzone są szczegółowymi wstępami źródłoznawczymi i edytorskimi oraz analizami merytorycznymi ukazującymi znaczenie danego tekstu i kontekstualizującymi go w dziejach przednowoczesnej astronomii i kultury intelektualnej.

I tak, „The Astrolabe Finger Ring of Bonetus de Latis: Study, Latin Text, and English Translation with Commentary” (2017/2019) oprócz edycji łacińskiej książeczki Jakuba ben Emmanuela Provenzala z 1492 roku zawiera autorską rekonstrukcję opisanego w niej pierścienia astrolabicznego, którego żaden egzemplarz nie zachował się do naszych czasów, a czasem jego rzeczywiste istnienie w ogóle poddawane jest w wątpliwość. Dogłębna znajomość autorki jak konstruowano i jak działały astrolabia (również na poziomie technologicznym) pozwoliła jej odtworzyć potencjalny projekt owego instrumentu, który nie został zbyt jasno i szczegółowo opisany w tym dziele. Artykuł ukazał się we współredagowanej przez autorkę monografii zbiorowej, poświęconej astrolabiom w kulturach średniowiecznych i stanowi świetny przykład udanego połączenia pracy filologiczno-edytorskiej z eksperymentalnym podejściem do materialnych świadectw dawnych kultur technicznych.

Obszerny artykuł, a właściwie mała monografia pt. „Joseph ben Solomon Ṭaiṭaṣaḡ on the Construction of an Astrolabe: Study, Diplomatic Edition, and Annotated Translation” (napisany wspólnie z Maud Kozodoy, 2020) prezentuje i udostępnia w postaci edycji krytycznej kolejny tekst hebrajski ze schyłku XV w. poświęcony konstruowaniu astrolabium. Traktat sołuńskiego kabalisty Jakuba Taitazaḡa staje się dla autorek pretekstem do zarysowania przepływów międzykulturowych i międzyreligijnych w regionie śródziemnomorskim, a to dzięki porównaniu tekstu z zachowanymi instrumentami astronomicznymi. Wskazują one na przeniesienie przez diasporę żydowską niektórych technik budowy astrolabiów z półwyspu iberyjskiego do imperium osmańskiego.

Równie obszerny artykuł „Practical Astronomy in Fourteenth-Century Provence: Immanuel ben Jacob Bonfils of Tarascon and the Construction of Astrolabes (Study, Critical Edition, and Translation)” (2022), powstały we współpracy z Richardem L. Kremerem, także przedstawia zagadnienia transferu kulturowego przez pryzmat traktatów opisujących konstrukcję astrolabiów – tym razem w XIV-wiecznej Prowansji i z wykorzystaniem opublikowanej w tym artykule rozprawy Bonfila z Tarascon i kolejnych trzech krótkich tekstów powstałych w jego środowisku.

Ogłoszony przez habilitantkę w tym samym roku artykuł „From Castile to Istanbul: Moses ben Abraham de Ḥivdat and His *Explanation of the Astrolabe with Clear Explanations* (Edition, Translation, and Commentary)” (2022) jest najobszerniejszym ze zgłoszonych tekstów, gdyż liczącym blisko 200 stron druku. Podobnie jak poprzednie, również on zawiera edycję źródłową hebrajskiego manuskryptu, opatrzoną tłumaczeniem i komentarzami. Traktat o astrolabium napisany w Istambule w początkach XVI wieku przez Mojżesza ben Abrahama, pochodzącego zapewne z kastylijskiego Ciudad

Real jest, oczywiście, kolejnym przykładem na geograficzny i międzykulturowy transfer wiedzy astronomicznej u progu nowożytności, a zarazem na ważną rolę żydowskich autorów w tym procesie. W dziele habilitantki posiada on jednak wyjątkowe znaczenie – to ona odkryła bowiem tego nieznanego wcześniej autora i odtworzyła podstawowe informacje biograficzne na jego temat, a także opisała znaczenie jego traktatu dla badań nad transferem wiedzy w czasach przednowoczesnych. Artykuł ten jest zatem pionierski nawet na najbardziej rudymmentarnym poziomie.

W mojej opinii swoistym zwieńczeniem zgłoszonego przez habilitantkę cyklu artykułów jest tekst „Non-Verbal Aspects of Astrolabe Knowledge (Fifteenth- to Eighteenth-Century Hebrew Manuscripts)” (2024). Autorka odchodzi w nim od edycji i analizy tekstów traktatów o astrolabiach, a zajmuje się niewerbalną warstwą hebrajskich rękopisów im poświęconych, czyli rozmaitym rysunkom i diagramom, którymi uzupełnione były owe rękopisy. Z pewnością fachowa analiza tych przedstawień graficznych nie byłaby możliwa bez dogłębnej znajomości przez Autorkę traktatów o astrolabiach, ich warstwy filologicznej, oraz kwestii technicznych związanych z konstrukcją i wykorzystaniem owych instrumentów. Artykuł ten doskonale uzupełnia poprzednie dokonania habilitantki dodając kolejną warstwę analizy do jej dzieła.

Podsumowując: nawet nie mogąc ocenić edytorskich umiejętności habilitantki (ale zakładając, że ocenili ją pozytywnie liczni recenzenci wydawniczy), muszę stwierdzić, że przedstawiony cykl artykułów poświęconych tematowi „Astronomia praktyczna oraz kultury materialne i tekstowe: ukryty wkład Żydów do średniowiecznej i wczesnonowożytnej astronomii” jest wybitnym osiągnięciem naukowym, ukazującym świetne umiejętności badawcze habilitantki w rozmaitych dziedzinach wiedzy o

przeszłości – od filologii po historię astronomii. Jej opracowania są oryginalne, czasochłonne, interdyscyplinarne, a nierzadko wręcz odkrywcze w najbardziej podstawowy sposób; zarówno wprowadzają do nauki nowe źródła i problemy, jak i nadają im nowatorską i ważną poznawczo interpretację.

Domyślam się, że badania dr Josefiny Rodriguez-Arribas nad astrolabiami w przednowoczesnej kulturze żydowskiej nie dobiegły jeszcze końca (i zapewne wciąż jeszcze znajdzie materiały historyczne, żeby je kontynuować) jednak już teraz moglibyśmy oczekiwać publikacji – w formie artykułu – podsumowującej krótko główne tezy i osiągnięcia tych jej badań prowadzonych przynajmniej od 2016 roku. Mam nadzieję, że wkrótce taki tekst przeczytamy, gdyż autoreferat habilitantki przynosi poniekąd zarys jego treści.

4. Ocena pozostałych form aktywności naukowej habilitantki

Inne formy aktywności naukowej dr Josefiny Rodriguez-Arribas są równie rozległe i bogate, co jej dorobek publikacyjny. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na jej udział jako kierowniczkini lub głównej wykonawczyni w programach grantowych finansowanych przez British Arts and Humanities Research Council (2011-2014), Ministerstwo Edukacji Republiki Federalnej Niemiec (2014-2015), Alexander von Humboldt Stiftung (2016-2020), a w końcu także przez Unię Europejską we współpracy z Polską Akademią Nauk w ramach programu Maria Skłodowska-Curie Cofound (2022-2024). Oprócz tego współpracowała z licznymi innymi projektami naukowymi realizowanymi w Polsce, Francji, Hiszpanii, Portugalii, Niemczech, Stanach Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Izraelu.

Podkreślić należy również jej wysoką aktywność konferencyjną – od 1998 roku wzięła udział z referatem w kilkudziesięciu konferencjach i kongresach naukowych w wielu krajach świata.

Oprócz powyższego, dr Josefina Rodriguez-Arribas jest członkinią redakcji lub komitetów redakcyjnych trzech czasopism, w tym *International Journal of Divination and Prognostication* wydawnictwa Brill (od 2017) i *Organon* publikowanego przez Instytut Historii Nauki PAN (od 2022), bierze również udział w pracach redakcji serii wydawniczej tegoż instytutu „*Studia Copernicana*” (od 2022). Należy do licznych międzynarodowych oraz hiszpańskich towarzystw naukowych, m.in. do European Society of History of Science oraz European Association of Jewish Studies.

Godna zaznaczenia jest również międzynarodowa działalność ekspercka habilitantki jako recenzentki propozycji badawczych, aplikacji naukowych, prac doktorskich, oraz artykułów naukowych. Służy również swoją ekspertyzą astrolabiów dla muzeów oraz osób prywatnych.

Niezwykle aktywna jest również habilitantka w zadaniach związanych z organizacją nauki, jako organizatorka lub współorganizatorka konferencji i warsztatów naukowych oraz paneli na międzynarodowych kongresach.

W zakresie popularyzacji i upowszechniania nauki należy podkreślić jej liczne wystąpienia multimedialne w formie wywiadów, podcastów, udziału w filmach dokumentalnych, jak również wygłaszane przez nią wykłady popularyzacyjne oraz warsztaty dla publiczności w wielu krajach Europy (Hiszpania, Polska, Niemcy, Wielka Brytania).

Podsumowując tę ogromną aktywność naukową habilitantki można stwierdzić, że nie tylko skutecznie prowadzi badania w wielu krajach i w międzynarodowych sieciach, lecz również z wielkim zapałem upowszechnia wyniki swoich badań, oraz – ogólniej – tematykę, w której się specjalizuje,

zarówno w międzynarodowym środowisku naukowym, jak i w obiegu muzealnym, kolekcjonerskim i popularyzatorskim.

5. Wniosek końcowy

Podsumowując należy stwierdzić, że zarówno przedstawione przez habilitantkę osiągnięcie pt. „Astronomia praktyczna oraz kultury materialne i tekstowe: ukryty wkład Żydów do średniowiecznej i wczesnonowożytnej astronomii”, jak i jej dorobek naukowy po uzyskaniu stopnia naukowego doktora w postaci publikacji i innych form aktywności naukowej stanowią niewątpliwie znaczny wkład w rozwój dyscypliny i z naddatkiem spełniają wszelkie wymogi stawiane kandydatom do stopnia naukowego doktora habilitowanego określone w art. 219 ust.1 pkt 2 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* i stanowią podstawę do postawienia wniosku o nadanie go dr Josefinie Rodriguez-Arribas.

dr hab. Tomasz Wiślicz, prof. IH PAN